

Janusz Tandecki

Instytut Historii i Archiwistyki, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Institute of History and Archival Science,
Nicolaus Copernicus University in Toruń
Institut für Geschichte und Archivwissenschaft,
Nikolaus-Kopernikus-Universität Toruń
e-mail: tandecki@umk.pl

E

Edycja IV tomu Protokołów Sejmiku Generalnego Prus Królewskich z lat 1536–1542. Metoda i stan zaawansowania prac

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłączonej licencji Creative Commons
Uznanie Autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Jak już to wielokrotnie podkreślano we wstępach do wcześniejszych edycji materiałów dotyczących zjazdów miast i szlachty z terenu państwa zakonnego w Prusach i Prus Królewskich, działalność instytucji stanowych na tym obszarze kształtowała się podobnie jak w Europie Zachodniej czy w Koronie. Pierwszy zjazd miast pruskich zorganizowano już około 1294 r. W 1351 r. odbył się najstarszy, znany, ogólnokrajowy zjazd rycerstwa i wielkich miast z terenu państwa zakonnego. Z czasem, w miarę wzrostu ambicji politycznych miejscowego społeczeństwa (głównie mieszczaństwa i szlachty), liczba takich spotkań stale rosła, co stało się jeszcze bardziej widoczne po bitwie pod Grunwaldem w 1410 r. – szczególnie w okresach konfliktów z Polską. O przebiegu tych obrad informują m.in. zachowane recesy, będące dziełem sekretarzy wielkich miast pruskich (na początku lat 40. XV w. podobne protokoły były niekiedy sporządzane również przez kancelarię krzyżacką). Recesy zjazdów do 1466 r., uzupełnione różnego rodzaju załącznikami dotyczącymi podejmowanych na tych spotkaniach spraw, zostały wydane drukiem w latach 1879–1886 przez znanego historyka Prus Maxa Toeppena. Należy podkreślić, że w tej edycji wydawca ograniczył się w pierwszym rzędzie do przedstawienia źródeł dotyczących spraw wewnętrznych państwa krzyżackiego oraz rozwoju jego instytucji politycznych, opuszczając przekazy, które uznawał za mniej ważne¹.

Kontynuacją powyższej publikacji źródłowej miały być akta stanów Prus Królewskich przygotowywane do druku przez Franza Thunerta. Niestety, wydawcy

¹ *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. Toeppen, Bd. I–V, Leipzig 1879–1886. Por. też I. Janosz-Biskupowa, *Archiwum ziem pruskich. Studium archiwoznawcze*, Warszawa–Poznań 1974, s. 16 n.; R. Skowrońska-Kamińska, *Posłowie wielkich miast pruskich w latach 1411–1454*, Malbork 2007, s. 32 n.

temu udało się przed śmiercią opublikować w 1896 r. jedynie jeden tom z tej serii, zawierający materiały z lat 1466–1479².

Później, już w latach 50. XX w., Karol Górski i Marian Biskup, nawiązali do tej XIX-wiecznej idei publikacji stanowych źródeł pruskich, rozpoczynając prace nad edycją Akt Stanów Prus Królewskich. Jako datę początkową nowej serii wydawniczej obrano rok 1479 (czyli ostatni rok tomu wydanego przez Fr. Thunerta), a końcową – dla zaplanowanych wówczas pierwszych 3–4 tomów – rok 1506, chociaż zdawano sobie już wtedy sprawę, że tę ostatnią cezurę należałoby przesunąć na rok 1526, kiedy to Zygmunt Stary ogłosił Statut, w którym przekształcił – na wzór Korony – dotychczasowe zjazdy rady pruskiej i szlachty w Sejmik Generalny³. W przygotowywanej publikacji wydawcy zdecydowali się na układ chronologiczny przekazów, jednak w ich obrębie wprowadzono podział na mniejsze całości związane już z konkretnymi zjazdami. W edycji tej uwzględniano wszystkie zjazdy stanów, nawet te, z których nie zachowały się recesy (zaznaczano to wówczas w nagłówku). Przy opracowywaniu tekstu do druku początkowo stosowano – z pewnymi odstępstwami – Instrukcję wydawniczą PAU, a przy przekazach niemieckich – również z modyfikacjami – zasady wydawnicze stosowane w *Monumenta Germaniae Historica*⁴. Później te pierwotne założenia edytorskie zostały zmienione. Przedsięwzięcie to było kontynuowane również po zrealizowaniu początkowego, postawionego sobie celu. Po wycofaniu się z niego K. Górskiego (po opublikowaniu pierwszych 4 tomów *Akt*) oraz włączeniu do edycji Ireny Janosz-Biskupowej – po ponad 40 latach pracy wydawnictwo zostało doprowadzone w tomie VIII do wspomnianego roku 1526 (należy podkreślić, że niektóre tomy dzieliły się na więcej części, stąd cała seria liczy w sumie aż 12 woluminów)⁵.

Po zamknięciu publikacji omawianych akt stanów pruskich oraz załączonej do niej korespondencji, z inicjatywy prof. Mariana Biskupa w środowisku toruńskich wydawców źródeł pojawiła się idea rozpoczęcia prac nad edycją następnej chronologicznie grupy akt stanowych, mianowicie protokołów Sejmików Generalnych (Generallandtag, Landtag) Prus Królewskich, które od 1526 r. zastąpiły dawne zjazdy stanów. Jakkolwiek działalność pruskich Sejmików Generalnych trwała do 1772 r., zaplanowano od razu, że seria ta winna objąć protokoły tylko do 1569 r., czyli unii parlamentarnej Prus Królewskich i Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Był to bardzo znaczący okres krystalizowania się nowych form prawno-ustrojowych całych Prus Królewskich oraz wzrostu znaczenia średniej szlachty, stąd recesy z sejmików są także bardzo ważnym źródłem do badań dziejów politycznych i społeczno-gospodarczych tego obszaru⁶.

² *Akten der Ständetage Preussens Königlichem Anteils*, Bd. 1, hrsg. v. Fr. Thunert, Danzig 1896; por. też recenzję tej edycji pióra M. Perlbacha w: *Kwartalnik Historyczny*, R. 3: 1889, s. 537–539, R. 11:1897, s. 605–608.

³ *Akta Stanów Prus Królewskich*, t. I: (1479–1488), wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1955, s. VIII.

⁴ *Ibidem*, s. XX n.

⁵ *Akta Stanów Prus Królewskich*, t. VIII: (1520–1526), wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa–Toruń 1993. Zob. też M. Biskup, *Über die Edition der Akten der Ständetage Königlich Preußens 1479–1526*, *Preussenland*, Jg. 33: 1995, nr 1, s. 1–7.

⁶ O znaczeniu i wartości naukowej tej serii źródeł oraz możliwościach kontynuacji wydawania materiałów sejmików generalnych Prus Królewskich z lat 1569–1768 pisze m.in. J. Dygdała, *Możliwości źródłowe badań nad historią polityczną Prus Królewskich XVI–XVIII wieku – czy wystarczy edycja akt sejmików generalnych?*, [w:] *Edytorstwo źródeł – ograniczenia i perspektywy*, red. A. Perlakowski, Kraków 2015, s. 56 n.

Jeszcze przed 1526 r. zjazdy stanów pruskich obradowały w dwóch izbach. W izbie ziemskiej zasiadali członkowie rady królewskiej (wojewodowie, kasztelanowie i podkomorzowie), biskup warmiński, chełmiński, opaci oraz przedstawiciele kapituły warmińskiej (jednak bez reprezentantów kapituły chełmińskiej, arcybiskupa gnieźnieńskiego i biskupa wrocławskiego, którzy też posiadali na terenie Prus dobra ziemskie) i zwykłej szlachty, a w izbie miejskiej – przedstawiciele miast wielkich i małych (z wyjątkiem ośrodków miejskich należących do biskupów). Obrady obu izb toczyły się z reguły osobno (rzadko dochodziło wówczas do wspólnego posiedzenia wszystkich reprezentantów) i dopiero po zakończeniu rozmów schodzili się np. członkowie rady królewskiej i przedstawiciele wielkich miast, by omówić efekty toczonych dyskusji. Podobny system obowiązywał również później, tyle że od czasu, gdy Zygmunt I Stary wprowadził tu sejmiki powiatowe, na których zaczęto wybierać posłów na Sejmiki Generalne Prus Królewskich. Analogicznie jak było to wcześniej, na Sejmikach Generalnych najważniejszą rolę odgrywali nadal biskupi pruscy oraz przedstawiciele szlachty urzędniczej i wielkich miast (Gdańsk, Toruń i Elbląg), którzy tworzyli tzw. Radę Pruską (Preussischer Rat), zwaną od drugiej połowy XVI w. Senatem Pruskim. Nieco inny status prawny miała wówczas Warmia, której przedstawiciele zbierali się na osobnych sejmikach warmińskich⁷.

Zgodnie z przyjętymi w 2001 r. założeniami, edycja protokołów Sejmiku Generalnego Prus Królewskich ma objąć wszystkie recesy z jego obrad z lat 1526–1569. Główną podstawę wydania stanowią dobrze zachowane, obszernie protokoły posiedzeń Rady Pruskiej i całego Sejmiku, spisane przez pisarzy gdańskich, towarzyszących posłom na Sejmik z tego ośrodka miejskiego. W trakcie ich sporządzania – zapewne z uwagi na to, że często dość mechanicznie kopiowano je z brudnopisów – pisarze popełniali sporo mniejszych lub większych pomyłek. Przykładem może być, znajdujący się w przygotowanym do druku tomie, reces Sejmiku Generalnego Prus Królewskich w Malborku z 9 maja 1540 r., gdzie dwukrotnie powtórzono te same informacje w różnej formie⁸. Należy zaznaczyć, że podobne recesy prowadzili wówczas również pisarze elbląscy i toruńscy, jednak przetrwały one tylko szczątkowo (większość z nich spłonęła już w XVIII w. w czasie pożarów)⁹. W archiwaliach tych znaleźć można liczne informacje, m.in. dotyczące stosunków politycznych polsko-pruskich, polityki zagranicznej, ustroju, autonomii Prus i indygenatu, działalności Rady Pruskiej i Sejmiku Generalnego, reformy monetarnej w Prusach Królewskich, Książęcych i Koronie za panowania Zygmunta Starego, stosunków religijnych w dobie rozwijającej się tu reformacji, konfliktów między miastami a szlachtą, wojen, klęsk żywiołowych, procesów, spraw podatkowo-skarbowych, gospodarczych, handlu, rzemiosła itp.

Publikowane teksty recesów z obrad Sejmiku Generalnego Prus Królewskich spisywano na papierowych składkach i gromadzono w Archiwum rady miasta

⁷ *Protokoły Sejmiku Generalnego Prus Królewskich*, t. I: (1526–połowa 1528), wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń 2001, s. VII n.; D. Bogdan, *Sejmik warmiński w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1994, passim.

⁸ Zob. punkt 35 i n. oraz punkty 90–91 i n.

⁹ M. Biskup, *Die Protokolle des Landtags des Königlichen Preussens (seit 1526)*, [w:] *Edition deutschsprachiger Quellen aus dem Ostseeraum (14.–16. Jahrhundert)*, hrsg. v. M. Thumser, J. Tandecki, D. Heckmann, Toruń 2001, s. 289; K. Ciesielska, *Zarys dziejów Archiwum Toruńskiego*, *Zapiski Historyczne*, t. 43: 1978, z. 4, s. 10 n.

Gdańska. Obecnie przechowywane są one w formie 10 obszernych tomów (każdy liczy od 600 do 1500 zapisanych stron) w osobnym dziale w zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku, zatytułowanym *Recesy Stanów Prus Królewskich*¹⁰. Archiwalia te nie były wcześniej zbyt często wykorzystywane. Jednym z nielicznych wyjątków – nie licząc kilku późniejszych badaczy – był tu znany prawnik i syndyk Gdańska Gotfryd Lengnich (1689–1774), który na podstawie omawianych protokołów i innych archiwaliów gdańskich wydał 9-tomowe dzieło *Geschichte der Preussischen Lande Königlich Polnischen Antheils*, obejmujące okres od 1526 do 1733 r.¹¹ Do każdego z wydrukowanych woluminów tej historii dołączono na końcu aneks źródłowy, zatytułowany jako „Dokumenta”, w którym zamieszczono (najczęściej we fragmentach) niektóre dokumenty, korespondencję lub protokoły z obrad sejmików generalnych. Wybór ten był bardzo subiektywny (autor prezentował głównie ówczesny gdański punkt widzenia na stosunki Prus z Rzeczypospolitą), ale jeszcze do dzisiaj dzieło Lengnicha może stanowić swego rodzaju przewodnik przy korzystaniu z nieopublikowanych dotąd recesów gdańskich, szczególnie przy szukaniu zamieszczonych w nich kopii różnych dokumentów i korespondencji¹².

Jak już wspomniano, omawiana tu seria wydawnicza ma udostępnić badaczom drukiem wszystkie zachowane protokoły Sejmiku Generalnego Prus Królewskich do 1569 r. Dotąd udało się opublikować trzy tomy takich recesów, obejmujące lata 1526–1535¹³. Przedstawiany tu tom IV *Protokołów*, zawierający przekazy z lat 1536–1542 został przygotowywany do wydania przez Krzysztofa Kopińskiego, Janusza Tandeckiego i Lilianę Lewandowską, m.in. przy wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Po dłuższej dyskusji wydawcy zdecydowali się – m.in. z uwagi na podkreślane już związki istniejące między tą a wzmiankowanymi już wcześniejszymi seriami pruskich wydawnictw stanowych – wykorzystać przy przygotowywaniu do druku również tego tomu metodę edycji zastosowaną z powodzeniem od tomu V *Akt Stanów Pruskich* oraz przy publikacji trzech poprzednich tomów *Protokołów*. W tym miejscu należy tylko zaznaczyć, że w tym tomie m.in. konsekwentnie stosowano likwidację w tekstach niemieckich podwójnego „n”, „t” i „c” na początku oraz niepotrzebnych zdwojeń „n” i „t” na końcu wyrazów. Literę „ß” zastąpiono przez „ss”. Bez jakichkolwiek zmian pozostawiono w tekście nazwy własne (imiona, nazwiska, określenia geograficzne i topograficzne). Zmodernizowano też interpunk-

¹⁰ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), sygn.: 300, 29/9 do 300, 29/18, zob. też *Archiwum Państwowe w Gdańsku. Przewodnik po zasobie do 1945 roku*, opr. Cz. Biernat, Warszawa–Łódź 1992, s. 239–240.

¹¹ G. Lengnich, *Geschichte der Preussischen Lande Königlich Polnischen Antheils*, Danzig 1722–1755. Później z przekazów tych korzystał m.in. H. Schmauch, *Nicolaus Copernicus und die preussische Münzreform*, Gumbinnen 1940, s. 15 n., J. Małek, *Prusy Książęce a Prusy Królewskie w latach 1525–1548. Studium z dziejów polskiej polityki księcia Albrechta Hohenzollerna*, Warszawa 1976; idem, *Ostatnie studium reformy monetarnej w Prusach Królewskich i Książęcych w latach 1530–1531 w świetle recesów*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia XVIII, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 128: 1982, s. 75–101, a także W. Szczuczko, *Sejmy koronne 1562–1564 a ruch egzekucyjny w Prusach Królewskich*, Toruń 1995 i Z. Naworski, *Szlachecki wymiar sprawiedliwości w Prusach Królewskich (1454–1772). Organizacja i funkcjonowanie*, Toruń 2004.

¹² Więcej na temat działalności G. Lengnicha zob. W. Zientara, *Gotfried Lengnich ein Danziger Historiker in der Zeit der Aufklärung*, Teil I–II, Toruń 1995–1996; E. Cieślak, *Lengnich Gotfryd (1689–1774), historyk, prawnik, syndyk Gdańska*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 45–47.

¹³ *Protokoły Sejmiku Generalnego Prus Królewskich*, t. I: (1526–potowa 1528), wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń 2001; t. II: (lipiec 1528–październik 1530), wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń 2005; t. III: (listopad 1530–październik 1535), wyd. M. Biskup, K. Kopiński, P. Oliński, J. Tandecki, Toruń 2010.

cję. Duże litery stosowano tylko na początku zdań, przy określaniu dostojenstw (np. Konigliche Maiestet) i stanów pruskich (Lande und Stete), a także dla nazw ludów, krajów, miejscowości, rzek, osób, miesięcy, świąt i jednostek monetarnych. Dla niektórych, często stosowanych terminów grzecznościowych i urzędowych, wprowadzono skróty wyjaśnione w „Wykazie skrótów” zamieszczonym zaraz po „Wstępie” do edycji. W występujących w publikowanych recesach – jednak znacznie rzadziej niż przekazy niemieckie – tekstach łacińskich (tego języka używano przede wszystkim w korespondencji Sejmiku z królem i aktach oraz instrukcjach monarchy) starano się przede wszystkim stosować modernizację interpunkcji i pisowni na humanistyczną („ae” zamiast „e”), a także wprowadzać duże litery przy określeniach tytułarnych¹⁴.

Aby zbytnio nie powiększać objętości przygotowywanej publikacji, jej edytorzy już tradycyjnie postanowili ograniczyć się wyłącznie do druku tylko tekstów recesów, rezygnując generalnie z opracowywania akt im towarzyszących (np. instrukcji dla posłów miejskich lub królewskich, luźnych listów, załączonych kopii dokumentów itp., jednak zawsze podając we wstępach do poszczególnych tomów, nagłówkach lub w przypisach informacje, że takowe archiwalia istnieją i gdzie ewentualnie można je znaleźć). Na decyzję tę miał też wpływ fakt, że część z tych przekazów została już wcześniej ogłoszona drukiem w całości, fragmentach lub regestach w przytaczanym dziele Lengnicha, *Actach Tomiciana, Matricularum Regni Poloniae Summariae* i niektórych innych wydawnictwach źródłowych¹⁵. Takie rozwiązanie spowodowało jednak, że korzystający z tej publikacji będą musieli niekiedy sięgać również m.in. do wymienionych edycji.

Omawiany tom obejmuje 11 recesów z lat 1536–1542. Jak już wzmiankowano, umieszczone w nim protokoły zawierają wiele ciekawych informacji dotyczących zarówno stosunków wewnętrznych w samych Prusach Królewskich (zakres autonomii, indygenat, sądownictwo, prawo chełmińskie, sprawy wyznaniowe, zakonów i kościołów, relacje miasta–szlachta), jak i polityki krajowej i zagranicznej prowadzonej wówczas przez króla i Polskę, a także stających w tym okresie przed krajem różnych wyzwań, zagrożeń militarnych czy klęsk żywiołowych (powodzie, tamy). Sporo miejsca poświęcono w nich również m.in. na omówienie spraw sądowych, problemów monetarnych (np. bicia monety), fiskalnych (w tym kontrybucji), żeglugi, handlu lokalnego i dalekosiężnego (m.in. przymusu drożnego) oraz rzemiosła, a także szkolnictwa (bardziej szczegółowo poruszane na sejmikach generalnych problemy wymieniono w nagłówkach do poszczególnych protokołów).

Jak też już wspomiano, publikowane materiały przechowywane są w Archiwum Państwowym w Gdańsku, dział 300, 29/11, od k. 354 oraz 300, 29/12, od k. 226v.

¹⁴ Szerszy opis tej metody zob. *Protokoły Sejmiku Generalnego Prus Królewskich*, t. I, s. XI–XII; t. III, s. XIII.

¹⁵ *Acta Tomiciana*, t. 1–18, Poznań 1852–Kórnik 1999; *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, cz. I–VI, Warszawa 1905–1999; *Herzog Albrecht von Preußen und das Bistum Ermland (1525–1550), Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreussischen Folianten*, bearb. von S. Hartmann, Köln 1991; *Herzog Albrecht von Preussen und das Bistum Ermland (1550–1568), Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreussischen Folianten*, bearb. von S. Hartmann, Köln 1993.

Zostały one sporządzone kilkoma rękoma na kartach powstałych w różnych piarniach (obecnie niektóre z nich cechują się pewnymi ubytkami lub śladami dawnego zalania), oznaczonych różnorakimi filigranami. W tomie o sygnaturze APG 300, 29/11 występują znaki wodne m.in. w kształcie: dwóch krzyży, dłoni zwieńczonej treflem, herbu Gdańska (2 krzyże zwieńczone koroną), tarczy z krzyżem, z koroną, z krzyżem u dołu, jednorożca, korony z liliami zwieńczonej krzyżem z gwiazdą (2 wersje), podwójnego okręgu z napisem w otoku, z rybą w środku (różne wersje), stylizowanej minuskułnej litery p z krzyżem, tarczy herbowej zwieńczonej koroną z lilią i wyżej krzyżem z gwiazdą, tarczy herbowej na nóżkach z koroną, z lilią i wyżej krzyżem z gwiazdą, tarczy herbowej z lilią w środku, tarczy herbowej z herbem rogacina na połutoczenicy w środku i in. Z kolei recesy z tomu APG 300, 29/12 zostały częściowo zapisane na kartach ze znakami wodnymi analogicznymi jak w tomie poprzednim, a także dodatkowo mają filigrany w kształcie dzbana zdobionego koroną i krzyżem, korony z liliami zwieńczonej krzyżem z gwiazdą (różne wersje), podwójnego okręgu z rybą w środku zwieńczonego głową męską, prostokąta z literami GFG, krzyża kawalerskiego w nałęczaku, toczenicy zdobionej krzyżem i in.

Publikowane w ramach tego tomu protokoły tradycyjnie już opatrzone kolejnymi numerami w układzie chronologicznym. Tekst każdego recesu poprzedzają – wyróżnione kursywą – obszerne regesty w języku polskim i niemieckim, które mają ułatwić korzystającym zorientowanie się w treści poszczególnych przekazów oraz pozwolić – poprzez wprowadzoną przez wydawców numerację akapitów – na szybkie dotarcie do poszukiwanego fragmentu źródła.

Każdy protokół został opatrzone przypisami tekstowymi i rzeczowymi; te ostatnie stosowano tylko w najważniejszych przypadkach, wyjaśniając większość osób i nazw topograficznych w załączonych na końcu tomu dwujęzycznych indeksach osób i nazw geograficznych.

Prace nad przygotowaniem tej edycji trwały prawie 5 lat. Obecnie są one na etapie końcowym i jest nadzieja, że całość ukaże się drukiem w 2017 r.

Nadesłany: 29 IV 2016

Nadesłany po poprawkach recenzyjnych: 31 VIII 2016

Zaakceptowany: 9 IX 2016